

הגיליונות המוקדמים של קשר

מרדכי נאור

עם הכניסה לשגרה חיפשנו אתגרים. הקדשנו את גיליון מס' 5 לעיתונות היהודית בשפה הגרמנית. הגיליון הופיע בשני נוסחים. הנוסח הרגיל כלל תשעה מאמרים בעברית שהאירו זוויות שונות של העיתונות בשפה הגרמנית בגרמניה ובארצות אחרות, לצד כמה מאמרים בנושאים אחרים. במקביל יצא לאור גיליון נוסף שכלל את תשעת המאמרים הנ"ל בעברית ואת תרגומם המלא לשפה הגרמנית. בדרך דומה נהגנו בגיליון מס' 6 שהוקדש לעיתונות היהודית בשפות שונות בארצות הברית. היו ימים שבארצות הברית ראו אור עיתונים יהודיים באנגלית, בעברית, בגרמנית, באידיש ואפילו בלדינו. הפעם לא יצא גיליון מיוחד באנגלית, ותרגומי המאמרים שעסקו בעיתונות היהודית-אמריקנית צורפו למאמרים בעברית.

אפשר לגלות בגיליונות אלה אירועים ישראליים וכי-לאומיים שהתרחשו באותן שנים. גיליון 7 (מאי 1990) הוקדש לקריסת המעצמה הסובייטית ול"יציאה לעצמאות מלאה" של גרורותיה במזרח אירופה. אותנו זה עניין במיוחד, שכן הן בחבר המדינות שהחליפו את ברית המועצות הן במדינות מזרח אירופה האחרות נבטו מתוך הקרקע החרוכה של המשטרים הקודמים עיתונים יהודיים שבישרו, כל אחד בדרכו, את האביב הפוליטי החדש בחלק זה של העולם. בגיליון הובאו מאמרים על העיתונות היהודית החדשה ברוסיה, באוקראינה, בליטא, בהונגריה וברומניה. שלום רוזנפלד כתב בדברי המבוא שלו לגיליון: "נדמה שאין עוד דבר שיעיד בצורה משכנעת על רעידת האדמה הרוחנית והתרבותית שמתחוללת בקרב היהודים בארצות מזרח אירופה – וברית המועצות בראשן – מאשר הפריחה של הפריודיקה היהודית, החופשית והבלתי תלויה זה עשרות שנים. התמורה עולה על כל דמיון".

שנתיים וחצי לאחר מכן עקבנו בגיליון 12 (נובמבר 1992) באמצעות עדים-משתתפים אחר "המהפך השני" – ניצחונו של יצחק רבין בבחירות לכנסת ה-13. ארבעה אנשי תקשורת בכירים תיארו את סיקור מערכת הבחירות ואת הלילה הדרמטי שבו התברר כי רבין הביס את יצחק שמיר. חיים יבין, "מר טלוויזיה" באותם ימים של ערוץ

בגיליון 43 של קשר, שראה אור בקיץ, 2012 נתבקשתי, כמי שהיה העורך הראשון של כתב העת, לספר על נסיבות הולדתו ועל גיליונו הראשון. עתה מציין קשר את הופעתו של גיליון מס' 50, ואני מרשה לעצמי להוסיף עוד כמה פרטים וגילויים על שנותיו המוקדמות. אני עושה זאת כמי שליווה את כתב העת ב-33 גיליונותיו הראשונים (1987-2003).

הרעיון להוציא לאור דו-שנתון (פעמיים בשנה) של המכון לחקר העיתונות היהודית באוניברסיטת תל-אביב, כפי שנקרא המכון בעת ההיא, היה של ראש המכון, שלום רוזנפלד, והוא הזעיק אותי כמי שהיה לו ניסיון בעריכה והוצאה לאור של עיתונים וכתבי עת. רוזנפלד הקים במחצית הראשונה של שנות השמונים את התכנית ללימודי עיתונאות באוניברסיטת תל-אביב וראה בעיני רוחו גם מרכז מחקר גדול, שיתמקד בחקר העיתונות היהודית לדורותיה והישראלית מראשיתה במאה התשע-עשרה. כתב עת עיוני היה כלי משלים לממלכה התקשורתית שהייתה בשלבי הקמה.

לאחר שהופיע הגיליון הראשון של קשר, במאי 1987, הוחל באיסוף חומר לגיליון השני; זהו המבחן הגדול של כל מיזם מהסוג הזה. על גלי ההתלהבות של הגיליון הראשון נעה הספינה קדימה, אולם לא אחת היא נעצרת ולעתים גם עולה על שרטון עוד לפני הגיליון השני. לנו זה לא קרה והגיליונות ראו אור כמתוכנן פעמיים בשנה, באביב (מאי) ובסתיו (נובמבר). אותו זמן קיבלנו החלטה שבשנות השמונים לא הייתה מובנת מאליה: השערים כמעט תמיד יהיו בצבעים מלאים ורצוי שיופיעו בהם דיוקנאות של אנשי תקשורת בכירים. כך אפשר היה לראות על שערי קשר במהלך השנים דמויות כאיתמר בן-אב"י, עזריאל קרליבך, גרשום שוקן, ג'וזף פוליצר, בנימין זאב הרצל (הוא היה, כזכור, גם עיתונאי ועורך...), נחום סוקולוב ועוד. במקרים אחרים ביקשנו מציירים ידועים לצייר בעבורנו שערים צבעוניים שבמרכזם נושאי תקשורת אקטואליים. החלטה נוספת הייתה שאף שקשר הופיע בשפה העברית תקצירים של המאמרים, ולעתים אף מאמרים שלמים, הובאו בשפה האנגלית.

על המשמר, העולם הזה וטלגרף (עיתון כלכלי). לא יכולנו לנחש אז שתוך שנתיים יפסיק להופיע גם דבר, מוותיקי העיתונים בארץ. לעתים האירו גיליונות קשר פינות מרוחקות ולא מוכרות בקורות התקשורת היהודית. כך היה בגיליון 16 (נובמבר 1994), במאמרה של מוסיה ליפמן על עיתונות המפעילים במחנות המעצר בקפריסין. מתברר שבין קיץ 1946 לתחילת 1949, תקופה של שנתיים וחצי, ראו אור בקפריסין לא פחות משמונים עיתונים וכתבי עת בחמש שפות: עברית, אידיש, הונגרית, פולנית ורומנית. הם נשאו בדרך כלל שמות סמליים: בגירוש, בהעפלה, בטרם, במדבר, בנתיב הפרות, הדרכים המובילות ציונה ולמרות הכל.

בגיליונות 17-19 (בשנים 1995-1996) פרסם הפזמונאי והמתרגם דן אלמגור סדרת מאמרים על נושא עיתונאי כמעט לא מוכר: טורים ספרותיים מחורזים (טס"מ, כהגדרתו) בעיתונות היומית. המחבר הנודע ביותר בצורת כתיבה זו היה המשורר נתן אלתרמן, שכתב כאלף טורים אקטואליים מחורזים במשך כ-25 שנה (מ-1934 עד שלהי שנות החמישים), רובם בעיתון דבר במסגרת המדור "הטור השביעי". לאלתרמן וליצירתו האקטואלית המחורזת הקדיש אלמגור את מאמרו בגיליון 17. בשני הגיליונות האחרים הוא התרכז ביצירותיהם של מחברי טס"מ רבים אחרים, לפני עידן אלתרמן ואחריו: יהודה קרני ואלכסנדר פן, ובתקופות מאוחרות יותר יוסי גמזו, אפרים סידון, דידי מנוסי ויהונתן גפן. בגיליון 19 הביא אלמגור ביבליוגרפיה מוערת של מאות מחברי טס"מ בעיתונות העברית לדורותיה.

גיליון 20 (נובמבר 1996) הוקדש לתקשורת רדיופונית. חמישה מאמרים סיפרו על "ימי הרדיו" בארץ מתחילת שנות השלושים ואילך ועל אנשי רדיו בולטים, דוגמת משה מדזיני, הפרשן המדיני של קול ירושלים המנדטורי, שסקירתו השבועית מדי מוצאי שבת, לאחר השמעת השיר "שבוע טוב" לסיום השבת מפי אפרים גולדשטיין (די זהב), וזכתה לרייטינג שהתקרב בוודאי למאה אחוז. גיבור רדיו נוסף שסיפורו הובא בהרחבה היה נחמיה בן אברהם, אבי הדיווח הישיר ממגרשי הכדורגל. לא נשכחה גם תכנית הרדיו המיתולוגית "שלושה בסירה אחת", ועליה כתב אחד משני יוצריה, יצחק שמעוני, שאז עוד היה עמנו.

ב-1997 מלאו מאה שנה לקונגרס הציוני הראשון ולמחוללו – בנימין זאב הרצל. העיתונאי והעורך הרצל עמדו במרכז הגיליון, ודיוקנו של הרצל התנוסס על עטיפת גיליון 21. נדפסו בו מאמרים על "הרצל והעיתונות: מ'חרב הפלדה' ועד 'עיתון בכבלים'" (רפי מזן); "דיוקנו של חוזה המדינה ככתב חוץ" (יעקב רבי) ו"הרצל ונורדאו כמבקרי עיתונות" (גדעון קרץ). הרצל הוצג בהם לא רק כאיש תקשורת מן המעלה הראשונה, אלא גם כמי שהביא את כל יתרונותיה וחסרונותיה וחיפש כל העת דרכים כדי לרתום אותה אל עגלת הציונות. שנה לאחר מכן מלאו לישראל חמישים שנה, יובל, וקשר (גיליון 23, מאי 1998) הקדיש חלק ניכר מעמודיו לעיתונות בארץ ובעולם היהודי בשנת ייסוד המדינה, תש"ח-1948. בין השאר הובאו מאמרי המערכת של 14 עיתונים שראו אור אז במדינה הנולדת – בעברית, באנגלית ובגרמנית – שפורסמו ב-14 וב-16 במאי 1948, דהיינו ביום קום המדינה, יום שישי ה-14 בחודש, וביום ראשון שלאחריו, ה-16

בורד, כתב על "הטלוויזיה בין מהפך למהפך"; שלום קיטל כתב על "קול ישראל: מי יצחק", רמז לעובדה ששמותיהם הפרטיים של שני המתמודדים, רבין ושמיר, הם יצחק; אורי פז כתב מאמר בשם "גלי צה"ל – בחירות מהשטח"; ויעקב ארז, סגן עורך מעריב בעת ההיא גילה שהקלפיות הניסיוניות שהציב העיתון ביום הבחירות חזו את ניצחוננו של רבין עוד לפני שנפתחו הקלפיות האמתיות.

אל ארבעת אנשי התקשורת שליוו את מערכת הבחירות בפועל הצטרפו שלושה שהשתתפו בסימפוזיון בשם "תקשורת ותעמולת בחירות" שנערך באוניברסיטת חיפה שבועיים לפני הבחירות. אלה היו ד"ר יורם פרי עורך דבר, אורי אבנרי, הח"כ לשעבר שזה לא כבר סיים ארבעים שנות עריכה של העולם הזה והעיתונאי שלמה נקדימון מידיעות אחרונות. השלושה ניתחו את מה שהיה אך נזהרו לא לחזות את מה שיהיה בבחירות הקרובות.

בגיליון 13 (מאי 1993) נשמע הד מאוחר לבחירות 1992. יעקב אחימאיר, מבכירי הטלוויזיה הישראלית, הגיב על מאמרו של עמיתו חיים יבין בגיליון הקודם. הוא לא הסכים עם יבין ש"מהפך 2" ביוני 1992 סיים 15 שנות "חושך" תחת שלטון הליכוד ועתה התחדשה תקופת "האור". המהפך של 1977, קבע אחימאיר, ביטא את רצון העם ואין להתייחס אליו כאל ראשיתה של "תקופת חושך".

נושאים שהסעירו את התקשורת הישראלית באותן שנים מצאו את דרכם לקשר. בגיליון 15 (מאי 1994) עסקנו בסגירתם של עיתונים, שכן במחצית הראשונה של שנות התשעים נסגרו העיתונים חדשות,

ב-1993 סייענו ליוסף גולדקורן להוציא לאור את מחקרו **עלייתו ונפילתו של העיתון היהודי הראשון בפולין** – דאס נייע לעבן, מלחמת המפרץ בראי ארבעה יומנים ישראליים, ספר שסיכם לאחר חמש שנים את המלחמה ב-1991 שכיום נשכחה כמעט לגמרי (עורכי הספר היו שלום רוזנפלד וכותב מאמר זה); והספר כתבי-עת ועיתונים יהודיים בצפון אפריקה מאת אברהם הטל, רשימה מלאה של 240 פרסומים שהופיעו בארבע ארצות: לוב, תוניסיה, אלג'יריה ומרוקו. בסוף המאה העשרים (1999) חתמו את הרשימה הזאת תערוכה וחבורת שנשאו את השם **עיתונים וחיים יהודיים במאה ה-20**. התערוכה נערכה במרכז למורשת היהדות ע"ש צימבליסטה שבאוניברסיטת תל-אביב. באחד מהאירורים שהוצג בתערוכה ושנדפס גם בשער החוברת, נראה טנק אמריקני פורץ למחנה מוות גרמני. הציור נלקח מעיתון ניצולי השואה בגרמניה, **אונדזער שטימע** (קולנו) מ-1946. לימים הייתה בסרטו של רוברטו בניני, החיים יפים, סצנה דומה.

בחודש מעניין היה לראות, ממרחק הזמן, את הגישות השונות של כותבי מאמרי המערכת, מהמשקיף הימני, דרך מברק של יוצאי לח"י ועד קול העם הקומוניסטי. מאמר מקיף הוקדש לעיתונות בירושלים הנצורה. יחיאל לימור ואינס גבל חשפו את העובדה שבימי המצור ומיד לאחר הסרתו ראו אור בירושלים לא פחות מ-29 פרסומים שונים: 13 יומנים ו-16 שבועונים ותקופונים. לא מעט ימים נותרה אז ירושלים בלי חשמל והעיתונים הודפסו במכונות דפוס ידניות. שני מאמרים נוספים תיארו את קבלת הפנים למדינה הנוולדת משני עברי "מסך הברזל": השמחה המתפרצת בארבעת עיתוני היידיש של ניו יורק (עקיבא צימרמן) מול השמחה הכבושה בקרב יהודי ברית המועצות (מוסיה ליפמן). שבה כתב העיתון מטעם אייניקייט (אחדות) באיפוק רב ובתעתיק סובייטי של שפת היידיש על "א נייע יידישע מלוכה – עראצ ייסראעל" (מדינה יהודית חדשה – ארץ ישראל). בעיתון האמור גם הובאה מפה של פאלעסטינע ובה הערים ירושאלאיימ, טעל אוויוו וכייפע (ראו מפה מצורפת). בגיליון נדפס מאמר ארוך של שלום רוזנפלד, ראש המכון לחקר העיתונות היהודית ומייסדו. זה היה מאמר פסימי שנשא את השם "העיתונות – בין בזל לשיניקין" וכתורת המשנה שלו חידדה את המסר: "מאלטנוילנד לפרחלנד". המסקנה של רוזנפלד הייתה שמאז ימי בזל של ייסוד הציונות ועד מאה שנים לאחר מכן, בחג החמישים של המדינה, חלה תמורה לרעה בשיח הציבורי, בשפה ובהתנהגות, וישראל הופכת יותר ויותר ל"פרחלנד".

במחצית השנייה של 1998 פרש שלום רוזנפלד מניהול המכון לחקר העיתונות היהודית והחליף אותו פרופ' מיכאל קרן, שבשנותיו כראש המכון העניק לו, וגם לקשר, כיוון יותר מחקרי. באותה תקופה וגם לאחר מכן – עד ימינו אלה – החלו להופיע "גיליונות נושא". כאלה היו, לדוגמה, גיליון 29, שהוקדש לפן הכלכלי של הוצאת עיתונים וגיליון 31 שעסק בשיח על הציונות ועל הפוסט-ציונות בתקשורת היהודית בארץ ובעולם.

במקביל לגיליון 23 ראתה אור גם חוברת מיוחדת שנקראה "מדינה נולדת בעמוד הראשון". בחוברת זו נכללו העמודים הראשונים של 41 עיתונים יהודיים שדיווחו על הקמת המדינה לכל אורכו ורוחבו של הגלובוס: מישאל דרך ארצות הברית, ארצות מזרח אירופה ומחנות העקורים בגרמניה, ועד דרום אפריקה, אוסטרליה וסין, שבעת ההיא הופיע בה עיתון יהודי בשפה הגרמנית שנקרא "שנחאי אקו" (קול שנחאי). בסך הכול הובאו עמודים ראשונים מ-13 מדינות.

כאן המקום לציין שבמסגרת המכון לחקר העיתונות היהודית ובאחריות קשר התפתח בית הוצאה צנוע שהוציא כמה פרסומים בחקר העיתונות, בדומה לחוברת "מדינה נולדת בעמוד הראשון". כך, יחד עם גיליון 10 של קשר (נובמבר 1991), הופיע "אטלס לשונות העיתונות היהודית בעולם". חקרנו ומצאנו שעיתונים יהודיים, מאז המאה השבע-עשרה, ראו אור ב-42 שפות, בהן כל השפות הנודעות ולצדן שפות כמו עברית-שומרנית, עברית באותיות לטיניות, בוכארית יהודית, טאטית יהודית (שפה במזרח הקווקז), מהראטי (שפה הודית) ופרסית יהודית.

ניתנת על מגש של כסף, ותכנית החלוקה אינה נותנת ליהודים אלא סיכוי". אלתרמן נטל את המשפט הזה, שינה אותו מעט, שם את הנוסח שלו בראש השיר, והשאר – כמו שאומרים – היסטוריה. בהסתמך על הגילוי הזה אספתי חומר וכתבתי מאמר על נסיכות כתיבת השיר והתקבלותו, בשם "מן העיתון אל השיר". המאמר פורסם בקשר 15 (מאי 1993) ומאז הועתק למקומות רבים.

בגיליון 29 (מאי 2001) התגלגלה לידי זכות לתקן את ההיסטוריה התקשורתית בארץ. בגיליון שעסק בפן הכלכלי של הוצאת עיתונים, ושהוקדש ליעקב גרומן, מי שהיה מעורכי יומון המרכז והחוגים האזרחיים הבוקר, נטלתי על עצמי לבדוק את אחת מאגודות התקשורת הישראלית: האם נכון הדבר שעורכי הבוקר העדיפו לפרסם, בבוקר 6 באוגוסט 1945, ידיעה גדולה על נאומו של ראש עיריית תל-אביב ישראל רוקח, ודחקו למקום שולי ידיעה על הטלת פצצת האטום הראשונה על העיר היפנית הירושימה?

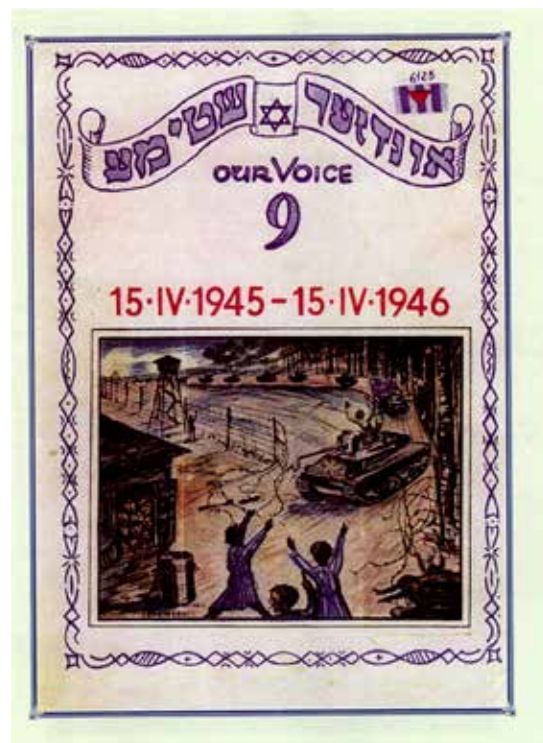
במשך שנים חזר ה"דיווח" הזה והופיע בפרסומים עיתונאיים ואף התגלגל לעבודה דוקטור על תולדות העיתונות הישראלית. אפילו בקשר שלנו היה לו אזכור (בגיליון 25, מאי 1998). שם סופר, כי כשנשאל עורך הבוקר מה היה השיקול שלו לשים בכותרת ראשית את נאומו של מר רוקח, ראש עיריית תל-אביב ולהצניע את הידיעה על הטלת הפצצה האטומית, השיב כי לא קיבל שום תלונה מהנשיא טרומן על החלטתו האדיטוריאלי. לעומת זאת, אילו היה הופך את סדר הידיעות, היה בוודאי זוכה לטלפון זועם מרוקח, "ולא היה לי שום חשק לקבל מקלחת כזו באותו בוקר".

ובכן, להדרם. פשוט נכנסתי לגיליונות הישנים של הבוקר מאוגוסט 1945 וגיליתי כי ידיעה על הטלת הפצצה האטומית הופיעה בעמוד הראשון, לא בהבלטה גדולה (כפי שעשו, אגב, כל שאר העיתונים, להוציא את הארץ ופולסטיין פוסט) והכותרת הראשית של העיתון באותו יום עסקה בנושא לגיטימי בהחלט: הכרזה של משה שרתוק, ראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית: "נצחון הלייבור (בבריטניה) פותח אפשרות אופטימית מדינית". בעמוד הראשון נזכרים גם בן-גוריון, וסטלין, ותורכיה, ואף מילה על רוקח...

לאחר הופעת הגיליון האמור של קשר כתב לי גבריאל צפרוני, מי שהיה כתב הבוקר מיום היווסדו ועורכו בשנותיו האחרונות (העיתון נסגר ביומה האחרון של שנת 1965), כי במשך שנים ניסה להילחם בעלילה הזדונית נגד העיתון – ולא הצליח. "מעכשיו ידעו כולם את האמת", ציין.

מן הפרשה הזאת למדתי שמה שאמרו לי מורי באוניברסיטה העברית בלימודי התואר הראשון, נכון: תמיד כדאי לבדוק את המקור ולא להסתמך על ציטוטים.

השתתפתי בקשר נמשכה עד גיליון 33 (מאי 2003). לאחר מכן חלה הפסקה של שנים אחדות בהופעת כתב העת. הופעתו חודשה ב-2006 בעריכתו של פרופ' גדעון קוך, תחת הנהלתו של ראש המכון החדש, פרופ' יוסף גורני. פרופ' קוך ממשיך במשימה עד ימינו אלה, ונקווה כי ימשיך, שכן גיליון 50 הוא רק תחנת ביניים בדרך ארוכה.

לקראת סיום אני מבקש לכתוב כמה שורות בנימה אישית. שיתפנו בקשר רבים – בכל אחד מהגיליונות השתתפו בין עשרה ל-15 חוקרים, עיתונאים ואנשי תקשורת מישראל ומחוץ לה. אף אני תרמתי כמה תרומות בצורת מאמרים ומחקרים, ואני מבקש לציין שניים מהם, להגשמת הציווי "כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם" (פרקי אבות).

גאולה אולי לא הבאתי אבל סייעתי למצוא שני מקורות ששפכו אור על פינות חבויות. במקרה הראשון התייחסתי לאחד מטוריו הנודעים ביותר של נתן אלתרמן בדבר, "מגש הכסף" (19.12.1947). במשך עשרות שנים לא הצליחו חוקרי ספרות, היסטוריונים ועיתונאים לפצח את החידה: מתי והיכן אמר או כתב ד"ר חיים ויצמן את השורה "אין מדינה ניתנת לעם על מגש של כסף", שהופיעה כמוטו לשיר. רבים וטובים חרשו כל רשימה, מאמר, מכתב או נאום של ויצמן, ולא מצאו את הציטוט האמור. גיליתי שמקור אחד לא נבדק: עיתוני דצמבר 1947, שכן היה ידוע כי אלתרמן הסתמך לעתים קרובות על ידיעות וציטוטים מן העיתונים בימים שלפני כתיבת שירי האקטואליים. החיפוש עלה יפה. ב-15 בדצמבר 1947 דווח בעמוד הראשון של הארץ כי במוצאי שבת, 13 בדצמבר, התכנסה באטלנטיק סיטי בארצות הברית ועידת המגבית היהודית המאוחדת שנועדה לאסוף סכום כסף גדול לשם סיוע להקמת המדינה, בעקבות החלטת עצרת האו"ם מ-29 בנובמבר 1947. בין הנואמים בוועידה היה ד"ר ויצמן, שאמר – והדברים צוטטו בארץ רק בעיתון הארץ: "שום מדינה אינה